

University of Groningen

Opkomst en ondergang van de apartheid in Zuid-Afrika

Labuschagne, C.J.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2011

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Labuschagne, C. J. (2011). *Opkomst en ondergang van de apartheid in Zuid-Afrika*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

BEYERS NAUDÉ EN HET VERZET TEGEN DE APARTHEID

Achtergrondinformatie van een medestrijder van het eerste uur

Beyers Naudé-lezing
uitgesproken door
Casper Labuschagne
emeritus hoogleraar Oude Testament
aan de
Rijksuniversiteit Groningen
op
3 november 2011

Bij gelegenheid van de 90-jarige jubileumviering van het Christelijk Gymnasium
Leeuwarden en het vijfde lustrum als Christelijk Gymnasium Beyers Naudé

Ter inleiding

In de tweede helft van de vorige eeuw stond Zuid-Afrika wereldwijd bekend als het land van de apartheid. Na een bittere strijd van meer dan veertig jaar, is er in 1994 officieel mee afgerekend, toen democratische verkiezingen werden gehouden en een verzoeningsproces in gang werd gezet, waardoor een burgeroorlog werd voorkomen. Er kwam een nieuw Zuid-Afrika tot stand waarin discriminatie verboden is en alle burgers gelijke rechten hebben, gewaarborgd door een democratische grondwet.

In het oude Zuid-Afrika ben ik geboren in een Afrikaner boerenfamilie, waar ik apartheid met de paplepel ingegeven kreeg. Als enige zoon was ik voorbestemd mijn vader op te volgen. Ik ging echter theologie studeren, mede daartoe geïnspireerd door onze predikant, ds. *Albert Geyser*, de latere hoogleraar Nieuwe Testament aan de Universiteit van Pretoria. Daar liet ik me later als student inschrijven. Na mijn studie kwam ik in de jaren vijftig als predikant van de Nederduitsch Hervormde Kerk terecht in het centrum van het verzet vanuit de kerken tegen de apartheid. Van dat verzet, waarbij *Albert Geyser* een voortrekkersrol speelde, heb ik de eerste elf jaar (1957-1967) meegemaakt. In dat verband heb ik ds. *Beyers Naudé* leren kennen.

Als één van de weinige nog in leven zijnde medestrijders van *Beyers Naudé* beschouw ik het als een voorrecht en mijn plicht om in deze lezing de achtergronden te schetsen van, en informatie te geven over, de opkomst van de apartheid en het verzet dat ze zowel politiek als kerkelijk heeft opgeroepen. Mijn bedoeling is om in een chronologische vertelling een tijdsbeeld van het oude Zuid-Afrika te schetsen alsook de motieven en doelstellingen van de verzetsstrijders. De opkomst en het verloop van het verzet zal ik binnen het bestek van deze lezing alleen kunnen beschrijven voor zover ik dat persoonlijk heb meegemaakt – tot eind 1967, toen ik het land verliet en in Nederland kwam werken.

In de buitenlandse beeldvorming rond dat verzet zijn twee personen uitgegroeid tot de boegbeelden van de strijd: *Nelson Mandela* en *Beyers Naudé*. Uiteraard hadden beiden hun voorgangers en medestanders, maar juist zij zijn dé symbolen geworden van de strijd en dé vertegenwoordigers van de idealen waar de verzetsstrijders voor stonden. *Mandela* werd wereldberoemd, niet in de laatste plaats door de 27 jaar van zijn gevangenschap (1964-1990), en *Naudé* mede door zijn zeven jaar durende huisarrest (1977-1984). Hun vernederende vrijheidsberoving heeft voor beiden statusverhogend gewerkt en hun de geur van martelaarschap verleend. Dat neemt echter niet weg dat zij in de eerste plaats boegbeelden zijn geworden door hun persoonlijke inzet en door gestalte te geven aan datgene waar zij voor stonden.

Zij kwamen uit heel verschillende, volstrekt gescheiden werelden: *Nelson Mandela* uit de gelederen van de onderdrukte zwarte bevolking, en *Beyers Naudé* uit de hoogste kringen van de machtige blanke kerkelijke en politieke machthebbers. Daarbij streeden zij ook op heel verschillende niveaus en met sterk uiteenlopende oogmerken. *Mandela* bewoog zich op het *politieke* vlak met als doel het apartheidsregime aan de onderhandelingstafel te krijgen ter realisering van de rechten en vrijheid van de zwarte bevolking. *Naudé* streed op het vlak van de *kerk en theologie* met als doel om zijn mede Afrikaners en hun machthebbers te overtuigen van de waanzin van rassendiscriminatie en het daarmee gepaard gaande onrecht en geweld.

De oorsprong en het ontstaan van de apartheid in Zuid-Afrika

In Van Dale's *Groot Woordenboek* (1999) wordt 'apartheid' gedefinieerd als "de sociale, culturele en politieke scheiding tussen de verschillende rassen en kleurgroepen" in Zuid-Afrika na 1948. Van Dale maakt onderscheid tussen '*kleine apartheid*' (rassenscheiding in het openbare leven) en '*grote apartheid*' (staatkundige, structurele rassenscheiding). Dit onderscheid brengt ons echter niet verder, want apartheid is en blijft een verwerpelijke, mensonwaardige ideologie, ongeacht of het als 'klein' of als 'groot' wordt gekwalificeerd.

Apartheid is iets fundamenteel anders dan het *ongedwongen* onderscheid dat in het intermenselijk verkeer wordt gemaakt tussen de 'eigen groep' (d.w.z. mensen die dingen gemeenschappelijk hebben), en 'de anderen'. Daarbij geldt ook voor mensen het verschijnsel, dat we in het dierenrijk aantreffen, van 'soort zoekt soort' (*birds of a feather flock together*). Het cruciale verschil is echter dat bij mensen 'de anderen' in hun anders zijn worden gerespecteerd en getolereerd, bijvoorbeeld met betrekking tot ras, huidskleur, taal, godsdienst, levensovertuiging en sekse.

Daarom wordt in alle beschaaft landen *discriminatie* bij wet verboden. Zo is voor alle leden van de mensengemeenschap het *recht op hun eigenheid* vastgelegd in de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens*. Daarin wordt benadrukt dat de erkenning van de inherente waardigheid en de onvervreemdbare rechten van alle mensen de grondslag is voor vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld. Deze verklaring is in 1948 aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Zuid-Afrika heeft zich daarbij van stemming onthouden, samen met de Sovjet-Unie, de vijf andere Oostblokstaten en Saoedi Arabië.

Vanaf datzelfde jaar is in Zuid-Afrika de apartheid tot staatsideologie geworden, als *geïstitutionaliseerde rassendiscriminatie*. Het zou een misverstand zijn te denken dat deze verwerpelijke vorm van het soort-zoekt-soort-beginsel een uitvinding zou zijn van de blanke *Nasionale Party* die daar in 1948 aan de macht kwam. De wortels van de apartheid liggen namelijk veel dieper in de geschiedenis: in het West-Europa van de 17de eeuw. Meer specifiek in de periode van de veelgeroemde VOC.

In 1652 heeft deze maatschappij aan Kaap de Goede Hoop een verversingspost gesticht om haar handelsvloot onderweg naar de Oost te bevoorraden. De commandeur van de verversingspost, Jan van Riebeeck, bracht uit West-Europa een virulente racistische mentaliteit mee, waarbij Afrikanen werden beschouwd als wezens van een lagere orde, als handelswaar en werkvee, getuige niet alleen de lucratieve eeuwenlange slavenhandel en het gebruik van de goedkope arbeid van slaven op de plantages, maar ook de manier waarop men ze bejegende.

Deze mentaliteit wordt treffend geïllustreerd door een voorval uit 1731, toen een dominee in Paramaribo aan Afrikaanse slaven het Evangelie wilde brengen. Zijn initiatief stuitte op fel verzet van de Kerkeraad: **"Wel Domine! Laat ons diegenen bekeeren die met ons één Vel hebben en van ene Verve met ons zyn. En laat die vervloekte Chamskinderen voor den Duyvel vaaren; die zyn geschapen om ons Koffy en Suyker te planten."** (Uit de brochure *Racisme*, in 1980 uitgegeven door de Generale Diaconale Raad van de Ned. Herv. Kerk).

Omdat de VOC al snel goedkope arbeidskrachten aan de Kaap nodig had, werden slaven geïmporteerd uit West-Afrika, Mozambique en Oost-Indië (de voorouders van de Kleurling-bevolking in Zuid-Afrika). De doelbewuste kolonisatie van zuidelijk Afrika is al spoedig (1657) begonnen, toen ex-werknemers van de VOC als *vrijburgers* land toegewezen kregen buiten de verversingspost. De gevestigde samenleving aan de Kaap bestond toen uit *bazen* en *slaven*. De wet van 'baas en knecht', zoals die in Paramaribo werd geformuleerd, zou de geschiedenis van Zuid-Afrika de volgende 340 jaar fundamenteel gaan beheersen.

Aan het eind van de 17de eeuw nam de blanke bevolking aan de Kaap snel in aantal toe door de emigratie vanuit Europa, vooral van Nederlanders, een groot aantal Franse hugenoten en Duitsers. Dat zijn de blanke voorouders van een nieuwe natie: de Afrikaners. De VOC heeft ervoor gezorgd dat de Kaap Hollands bleef en dat dit nieuwe volk gestempeld werd door de Nederlandse cultuur. Gedurende de hele 18de eeuw trokken de Afrikaners gaandeweg noordwaarts en claimden hoe langer hoe meer land. De oudste bevolkingsgroepen van zuidelijk Afrika, het Sanvolk en het Khoivolk (Bosjesmannen en Hottentotten) werden feitelijk uitgeroeid (veelal door drijfjachten zoals toegepast op de Indianen in Amerika en de Aboriginals in Australië). De overgeblevenen werden verdreven naar woestijnachtige gebieden, of als slaven gehouden.

De confrontatie met de Bantoevolken (als eerste de Khosa's) leidde tot een aantal grensoorlogen, waarbij de Afrikaners uiteraard oppermachtig bleken en de zwarten steeds meer land moesten prijsgeven. Als vanzelfsprekend gold overal in de Kaap apartheid; en hoewel sommige blanke boeren kinderen verwekten bij hun slavinnen, was er geen sprake van integratie van niet-blanken in de blanke samenleving.

Dat veranderde toen de Kaap in 1806 een Engelse kolonie werd en het Londens Zendingsgenootschap in alle ernst het Evangelie bracht aan de inheemse volken. De kerstening van de heidenen was door de zendelingen doelbewust gericht op de volledige integratie van de bekeerlingen in de kerk. Dat heeft echter felle weerstand opgeroepen van de kant van de Afrikaners, die op alle terreinen segregatie wilden. Daartoe heeft de Nederduitse Gereformeerde Kerk in 1857 tot een compromis besloten, namelijk om in uitzonderlijke gevallen gescheiden erediensten toe te laten, "wegens de zwakheid van sommigen". Dit betreutenswaardige compromis heeft de weg gebaad voor de kerkelijke grondslag van de latere staatkundige apartheid.

De vermeende Bijbelse grondslag van apartheid

Juist doordat apartheid gerechtvaardigd werd met een beroep op de Bijbel kreeg ze als ideologie een religieuze dimensie. En doordat de Afrikaners diep religieus waren, was de apartheid vanaf het begin van hun bestaan diep verankerd in hun ziel. Zoals we al in de 'Paramariboverklaring' hebben gezien, waar de Afrikanen 'vervloekte Chamskinderen' worden genoemd, werd rassendiscriminatie al in de 18de eeuw met behulp van bepaalde Bijbelteksten theologisch gefundeerd. Het idee dat de Afrikanen nakomelingen zouden zijn van Cham, de jongste zoon van Noach, is gebaseerd op het verhaal in *Genesis* 9, in weerwil van het feit dat de Kanaänieten (en niet de Afrikanen) als Chams nakomelingen gelden. Hoe dan ook, de Afrikanen waren als Chamskinderen gedoemd voor eeuwig knechten te zijn: **"Vervloekt zij Kanaän, knecht van zijn broers zal Kanaän zijn, de minste van alle knechten"** (vs. 25).

Een ander argument ter rechtvaardiging van apartheid vond men in het verhaal van de toren van Babel (*Genesis 11*) waar verteld wordt dat God zelf de verschillende volken, die zich door hun taal van elkaar onderscheidde, over de hele aarde verspreidde (vs. 8). Wat God gescheiden en verspreid heeft, zo redeneerde men, mogen de mensen niet samenbrengen en zeker niet laten vermengen. En dan te bedenken dat het Afrikanervolk zelf een mengelmoes is van meerdere volken!

Deze opvatting werd verder onderbouwd door *Deut. 32:8* waar duidelijk te lezen is: **“Toen de Allerhoogste land toewees aan elk volk en de mensen ieder hun deel gaf, bepaalde hij de grenzen voor alle volken”**. Daarbij vergat men hoe grensverleggend de blanke kolonisten te werk waren gegaan en hoe de inheemse bevolking van hun Godgegeven woonplaatsen waren verdreven! Maar dat hinderde niet, want God heeft immers de Israëlieten eens geholpen de inheemse volken in Kanaän te verdrijven of uit te roeien. De Afrikaners hebben zich vanouds graag geïdentificeerd met de oude Israëlieten, en beschouwden zich (even pretentief als Israël), als een uitverkoren volk. Daarom hebben ze de bepalingen in *Deut. 7:2-3* zonder meer op zichzelf betrokken: **“U mag geen vredesverdrag met hen sluiten en hen niet sparen. Sta ook geen huwelijksverbintenissen met hen toe; sta uw dochter niet af aan een van hun zonen en zoek bij hen geen vrouw voor uw eigen zoon”**. Ziedaar, God heeft toch zelf gemengde huwelijken verboden! Dat zou trouwens ook blijken uit de strenge huwelijksvoorschriften van Ezra en Nehemia (zie Ezra 9 en Nehemia 13).

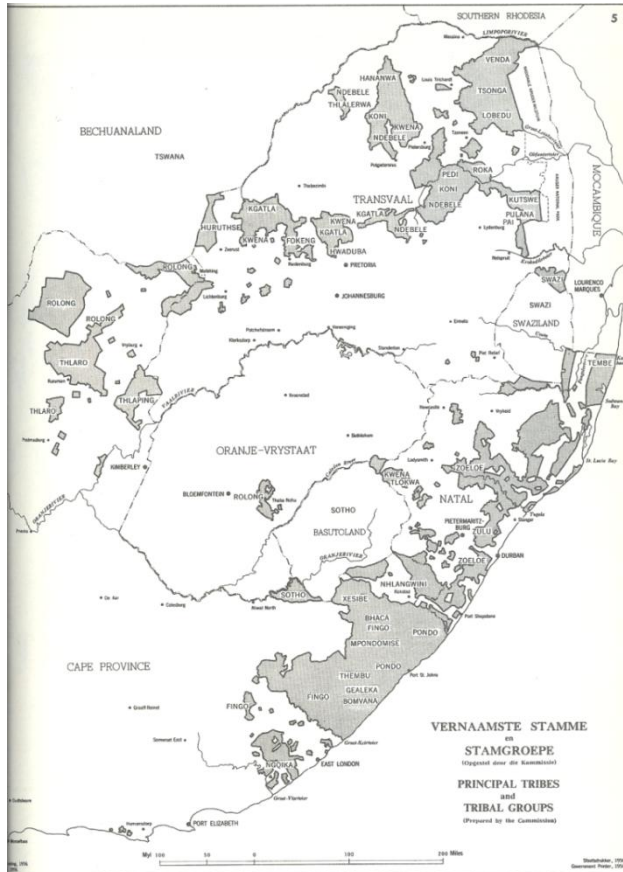
Hoe apartheid een staatkundige ideologie werd

De afschaffing van slavernij door de Britse autoriteiten in 1834 was de druppel die voor de Afrikaners de emmer deed overlopen. Honderden Boeren trokken verder noordwaarts – een volksverhuizing die bekendstaat als de Grote Trek van de Voortrekkers. De bedoeling was om de Oranje (de grensrivier van de Engelse kolonie) over te steken en een eigen, vrije onafhankelijke staat te gaan stichten gebaseerd op segregatie. Volgens het Manifest van Piet Retief (1837), één van de Voortrekker leiders, was het hun ‘vaste bedoeling’ om **“gepaste verhoudingen tussen baas en knecht in stand te houden”**. Na mislukte onderhandelingen en bloedige gevechten met de Basoeto's, Zoelo's, Ndebele en andere stammen, stichtten de Voortrekkers in 1852 de *Zuid-Afrikaanse Republiek* (het gebied tussen de Vaalrivier en de Limpopo) en twee jaar later de *Republiek Oranje Vrijstaat* (het gebied ten westen van de Drakensbergen, tussen de Oranje en de Vaal).

In de Grondwet van de Zuid-Afrikaanse Republiek werd nadrukkelijk gesteld: **“Het volk wil geen gelijkstelling tussen blank en zwart, noch in de kerk, noch in de staat.”** Daarmee was naast de kerkelijke nu ook de staatkundige basis gelegd voor de apartheid als heersende staatsideologie. Terzelfdertijd is het ‘baas-knecht’ beginsel in beide Boerenrepublieken gehandhaafd. Zo werden de zwarte bevolkingsgroepen in het land van hun voorouders de knechten van de nieuwe grondbezitters, zonder enige politieke rechten. Deze positie van de zwarte bevolking is onveranderd gebleven toen de twee Boerenrepublieken door de Anglo-Boeren Oorlog (1899-1902) hun onafhankelijkheid verloren en de *Unie van Zuid-Afrika* in 1910 tot stand kwam als onderdeel van het Britse Gemenebest. De Afrikaners en Engelsen

regeerden het land. De zwarte bevolking kreeg geen stemrecht; hun administratie werd behartigd door een ministerie van 'Naturelle zaken'. Ze werden uiteraard niet verdreven, want de mijnen, de industrieën, en vooral de boeren hadden ze nodig als goedkope arbeidskrachten.

In de zogeheten *Land Act* van 1913 (vernieuwd in 1936) is een lappendeken van

ongeveer 13% van het land aan de Afrikanen toegewezen die 75% van de totale bevolking uitmaakten. Alleen daar mochten ze grond kopen en bezitten. In de rest van de Unie waren ze rechteloze gastarbeiders. Zo ontstonden er bij de steden en dorpen talloze krottenwijken. Op de blanke boerderijen kregen ze in ruil voor hun arbeid alleen de meest noodzakelijke middelen voor hun levensonderhoud (in natura, na de oogst) en mochten ze zelf hun onderkomens van zoden en stro bouwen (strohuizen, Afrikaans 'stroomse'). De mannen en jongens werkten op het land, de vrouwen en meisjes in en rond het huis.

Deze situatie heb ik in mijn jeugd gekend en als heel gewoon ervaren. Ik vond het normaal dat mijn zussen en ik naar school gingen. Voor de zwarte

kinderen was er geen school in de buurt. Een zwarte man heeft nooit een voet in ons huis gezet. Zwarte vrouwen mochten dat wel, maar alleen om huishoudelijk werk te verrichten. De zwarten kregen onze oude kleren en mochten afgevalen vruchten onder de bomen oprapen en als er een schaap of koe doodging, mochten ze het kadaver hebben. Als een arbeider met mijn vader moest overleggen, gebeurde dat bij de achterdeur. Hij moest dan zijn hoed afnemen, 'Baas' zeggen en altijd met ten minste twee woorden spreken. Als hij om een of andere reden ergens heen moest, kreeg hij van de baas een pas waarop vermeld stond wanneer hij terug moest zijn. Zo heb ik als dertienjarig broekje een keer bij afwezigheid van mijn vader een pas voor een oude arbeider uitgeschreven – ik was immers de 'kleinbaas'.

In 1912 is het *African National Congress* (ANC) opgericht om op te komen voor de belangen van de zwarte bevolking. Geïnspireerd door Mahatma Gandhi, de grondlegger van actieve geweldloosheid als middel voor revolutie, voerden de leiders van meet af aan een beleid van geweldloosheid. Onder hen was dr. Albert Luthuli, die politiek bedreef vanuit zijn christelijke overtuigingen en in 1961 de nobelprijs voor de vrede kreeg. Achtenveertig jaar lang hebben de zwarte leiders in alle nederigheid alleen gebruik gemaakt van verzoekschriften gericht tot de regering. Deze werden

veelal genegeerd. Pas in de jaren 50 beseften ze dat andere middelen gebruikt moesten worden, zoals vreedzame demonstraties en stakingen. Sindsdien is het zwarte verzet in alle ernst op gang komen. Daarbij speelde Mandela een sleutelrol.

De blanke Afrikaners waren sinds de Anglo-Boeren Oorlog bevangen door vrees voor overheersing niet alleen door de zwarte bevolking, maar ook door de Engelsen. Daarom is in 1918 de *Afrikaner Broederbond* opgericht om hun culturele en politieke belangen te behartigen. De bond was een uiterst geheime organisatie (zó geheim dat zelfs de vrouwen van de leden daar niets van mochten weten). Ondergronds en achter de schermen zorgde de Bond ervoor dat ware Afrikaners sleutelposities in het openbare leven innamen. De vader van Beyers Naudé was een van de stichters en de eerste 'president'. Mede door toedoen van de Broederbond is in 1924 de *Nasionale Party* opgericht. Deze uitgesproken christelijke partij was anti-Engels en in de jaren dertig en veertig virulent anti-Joods en pro-Duits.

De *Nasionale Party* kon steeds rekenen op de loyale steun van de drie Afrikaner kerken. De scheiding tussen kerk en staat kende men niet, want dat beginsel is aan Zuid-Afrika voorbijgegaan, zoals vele andere verworvenheden van de Franse Revolutie en de Verlichting. We kunnen zelfs spreken van een monsterverbond van de *Broederbond*, de *Nasionale Party* en deze drie kerken. Eén van die kerken, de *Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika*, heeft het beginsel van rassenscheiding zelfs in haar vernieuwde Kerkwet uit 1951 opgenomen, in het beruchte Artikel 3: **“Die Kerk, bewus van die gevare wat vermenging van blank en nie-blank vir altwee groepe inhou, wil geen gelykstelling in sy midde toelaat nie, maar beoog die stigting van eie volkskerke onder die volksgroepe...Tot die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika behoort alleen blanke persone.”**

De grote *Nederduitse Gereformeerde Kerk* en de *Gereformeerde Kerk* (Dopperkerk) hebben hun geloof in de apartheid niet zo expliciet in hun Kerkordes willen formuleren, maar stonden er met hart en ziel achter. Mede door de steun van de kerken is de *Nasionale Party*, onder leiding van een voormalige dominee, dr. *Daniël Malan*, bij de verkiezingen van 1948 aan de macht gekomen. Zijn politieke lijfspreuk was *“Glo in jou God, glo in jou volk en glo in jouself”*. Zelf stemde ik op de *Nasionale Party*, zoals de meeste Afrikaner-studenten, gehersenspoeld als wij waren, en met onze nog onvolgroeide frontaalkwabben.

De nationalistes behaalden een klinkende overwinning op de regerende *Suid-Afrikaanse Party* van de beroemde Boerengeneraal Jan Smuts (een van de architecten van de Verenigde Naties). Deze liberale partij was van plan de zwarte bevolking stapsgewijs stemrecht te geven en het recht op eigen vertegenwoordigers in het parlement, zoals de Kleurlingen dat tot die tijd hadden. Smuts waarschuwde dat het gevaarlijker was de niet-blanken het stemrecht te onthouden dan het ze te verlenen. De nationalistes wilden daar echter niets van weten en hadden het 'zwarte gevaar' tot speerpunt van de verkiezingen gemaakt en een cultuur van angst gecreëerd. Hun overwinning hadden ze dan ook aan deze opgeklopte negrofobie te danken en hun slagzin: *“Hou Suid-Afrika blank!”*. Alsof Zuid-Afrika ooit blank was!

De toepassing van de apartheid als staatsideologie

Sinds hun aantreden in 1948 hebben de nationalistes alles in het werk gesteld om rassendiscriminatie in wetten en regelgeving vast te leggen. In de loop van de tijd zijn

meer dan 300 discriminerende wetten door het parlement gelooft en nogmaals duizenden voorschriften uitgevaardigd. Voor een uitstekend overzicht verwijs ik naar een publicatie van de Verenigde Naties, *Apartheid in Practice*, in de Nederlandse versie *Je hoeft er niet geweest te zijn. Apartheid in de praktijk*, Uitgeverij Ten Have 1973, met een inleiding door Ben van Kaam. Het boek illustreert hoezeer deze wetten in strijd zijn met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

De grote architect van de apartheid was dr. Hendrik Verwoerd, een leermeester van Beyers Naudé in Stellenbosch. Geboren in Amsterdam emigreerde hij als klein kind met zijn ouders naar Zuid-Afrika. Voor de oorlog studeerde hij in Duitsland. Tijdens zijn hoofdredacteurschap (1937-1943) van de nationalistische krant *Die Transvaler* kon hij zijn anti-Britse, antisemitische en pro-Duitse gedachtegoed etaleren. Hij was premier van 1958-1966 (is in het parlamentsgebouw door een gek doodgestoken).

Ik noem alleen de voornaamste apartheidswetten en hun effect op mensen:

1. **De wetten betreffende openbare voorzieningen.** Het gaat om afzonderlijke voorzieningen voor blank en niet-blank in het vervoer, in de sport, in parken en stranden, in openbare gebouwen en ruimtes; deze waren voor niet-blanken veelal gebrekkig. Deze wetten golden ook voor niet-blanken uit het buitenland.
2. **De wetten betreffende groepsgebieden.** Voortbouwend op de *Land Act* uit 1913 golden de reservaten als zwarte 'thuislanden' terwijl de rest van het land voorbehouden bleef aan blanken. De bedoeling was – of beter gezegd, men koesterde de illusie – dat de 'thuislanden' zich zouden ontwikkelen tot zelfstandige staten met zelfbestuur. Verder dienden steden en dorpen aparte woonwijken te creëren. Zwarten mochten zich alleen in blanke gebieden bevinden als ze een werkvergunning hadden, anders werden ze als 'overtollig' naar hun vermeende 'thuisland' uitgezet. Dit gold in het bijzonder voor de vrouw en kinderen van de honderd duizenden mijn- en fabrieksarbeiders, die als 'oortollige aanhangsels' werden beschouwd. Een zwarte in dienst van een blanke mocht op diens erf in een bediendekamer verblijven, waar de partner en kinderen echter geen voet mochten zetten. Vooral 's nachts werd dat door de politie gecontroleerd en werden kloppachten uitgevoerd. Men kan zich voorstellen welke negatieve effecten dit op het huwelijk en 'gezinsleven' van zwarte mensen had.

3. **De wet op de bevolkingsregistratie.** Alle inwoners werden geregistreerd volgens 'ras': blank, zwart, Kleurling, Indiër, Chinees, enz. In grensgevallen besliste Justitie. Soms werden 'donkere' kinderen bij hun blanke ouders weggehaald om zogenaamd bij hun 'eigen mensen' op te groeien.
4. **Het verbod op gemengde huwelijken en de Immorality Act.** Dit is een logisch uitvloeisel van de vorige wet. Liefde mocht geen rol spelen. Zwart en blank mochten niet met elkaar vrijen, laat staan trouwen. De straffen waren heel zwaar: zeven jaar gevangenis en hoge boetes. Er waren ons schrijnende gevallen bekend van zelfmoord door blanke mannen die betrapt werden op het vrijen met een zwarte vrouw. Ook in dit geval ging de politie er 's nachts op uit om overtreders op te sporen, in meeste gevallen blanke mannen.
5. **De Bantoe-Onderwijs Wet.** Alle bestaande kerkelijke en privé scholen voor zwarten werden onder staatstoezicht gesteld. Deze onderwijsinstellingen vielen alle direct onder de Minister van Bantoe-Onderwijs, die ongelimiteerd de vrijheid had om registratie van een school te weigeren. Het was een blanke zelfs verboden een werknemer of diens kinderen te leren lezen en schrijven op straffe van 6 maanden gevangenschap. De financiering van blank en zwart onderwijs was zeer onevenredig; de verhouding was ongeveer 14 tot 1.
6. **De Wet op Arbeid en de Werkreservering.** Juist hier gold de baas-knecht verhouding. Nooit mocht een blanke onder een zwarte werken. Een werkgever mocht geen blanke werknemer door een zwarte vervangen. De hogere banen waren gereserveerd voor blanken. Zwarte mensen kregen veel lagere lonen. Een zwarte arbeider in de mijnbouw of de industrie mocht niet staken of zelfs daartoe oproepen. Evenmin mocht hij zich beijveren voor hogere lonen of betere woonomstandigheden.
7. **De Wet op de Onderdrukking van Communisme.** Op grond van deze wet uit 1950 werd de Communistische Partij van Zuid-Afrika verboden alsook elke activiteit die deze ideologie zou kunnen bevorderen. De wet was zo breed geformuleerd dat het toepasbaar was (en ook daadwerkelijk toegepast werd) op alle uitingen en bewegingen die de regering onwelgevallig waren. Het was een uiterst geschikt middel om critici, dissidenten en voorvechters van mensenrechten verdacht te maken en buiten spel te zetten.

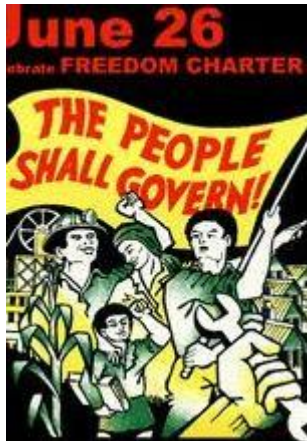
Hoe het verzet tegen de apartheid op gang kwam

De nationalistenv dachten dat het geduld en de lijdzaamheid van de onderdrukte zwarte bevolking zouden voortduren, maar voor velen was de maat vol en daadwerkelijk verzet leek onvermijdelijk. Helaas kan ik hier nu slechts de hoofdlijnen schetsen. Het zwarte verzet begon in mei 1950 in Johannesburg waar Mandela en Walter Sisulu een staking en een protestmars hadden georganiseerd. De politie opende het vuur en schoot 18 vreedzame demonstranten dood en verwondde velen. Daarmee was de toon definitief gezet: ieder protest daarna zou genadeloos met grof geweld onderdrukt worden, met als dieptepunt twee grote bloedbaden.

Na de eerste schietpartij deed het ANC een dringend beroep op de regering om 'six unjust laws' te herroepen. Dat werd resoluut van de hand gewezen. In 1952 werden

diverse protestmarsen georganiseerd, waarbij honderden mensen werden gearresteerd, inclusief Mandela en twintig ANC-kopstukken. Mandela werd mishandeld en kreeg voor zes maanden een *banning order* opgelegd.

Intussen mobiliseerden het ANC en hun bondgenoten het verzet en stelden een

Freedom Charter op (Handvest voor Vrijheid), waarin gepleit werd voor gelijke rechten van alle inwoners van het land ten aanzien van stemrecht, het landsbestuur, grondbezit, werk- en woonomstandigheden, bewegingsvrijheid en onderwijs. Bij de uitvaardiging van het Handvest op een congres dreef de politie de menigte uiteen en arresteerde vermeende leiders. Mandela slaagde erin te ontsnappen door zich voor te doen als een melkboer. In de jaren daarna is hij samen met andere zwarte leiders verschillende keren gearresteerd en gevangen gezet. Soms kregen ze een *banning order* opgelegd en in 1957 werden ze tenslotte van hoogverraad beschuldigd maar

wonder boven wonder, wegens gebrek aan bewijs, vrijgesproken. Maar in 1963 werden Mandela en de kopstukken van het verzet opgepakt en een jaar later in de beruchte Rivonia Trial tot levenslang veroordeeld en op Robbeneiland opgesloten. Ondanks deze gevoelige slag ging het zwarte verzet onverdroten door tot de vrijlating van Mandela in 1990.

Hoe zat het met het blanke verzet? Gedurende de jaren vijftig begon een aantal intellectuele Afrikaners te twifelen aan de haalbaarheid van wat toen genoemd werd 'aparte ontwikkeling' en lieten kritische geluiden horen. *Prof. Ben Marais*, een studiegenoot van Beyers Naudé en hoogleraar van de Nederduitse Gereformeerde Kerk aan de *Teologiese Fakulteit* van de Universiteit van Pretoria, publiceerde in 1952 een boek *Die kleurkrisis en die Weste*. Dat sloeg in als een bom. In 1955 verscheen van de hand van *prof. Bennie Keet*, dogmaticus aan de Universiteit van Stellenbosch, het boek *Suid-Afrika – Waarheen?* waarin hij afrekende met de vermeende Bijbelse rechtvaardiging van de apartheid. Ook dit boek veroorzaakte opschudding. De grootste beroering ontstond echter toen *prof. Albert Geyser* en 13 academici in datzelfde jaar fel protesteerden tegen de afschaffing van het stemrecht van de Kleurlingen dat ze tot dan toe gehad hebben.

Al in 1954 had de Algemene Kerkvergadering van de Nederduitsch Hervormde Kerk aan *prof. Albert Geyser* en zijn oudtestamentische collega, *prof. Egge Mulder*, opdracht gegeven om de apartheid te toetsen aan de Heilige Schrift. Op de daaropvolgende kerkvergadering in 1957 kwamen ze eenstemmig met een vernietigend rapport. Daarin maakten ze op Bijbelse gronden korte metten met de gangbare opvattingen. Het rapport werd door *prof. Adrianus van Selms*, hoogleraar Semitische Talen, en enkele jonge predikanten verdedigd. De Broederbond *Egge Mulder* koos eieren voor zijn geld en liet Geyser in de steek. Sindsdien waren Geyser en Van Selms de voormannen van de dissidenten in de Hervormde kerk.

Datzelfde jaar verbood de Hervormde kerk in een *Herderlike brief* haar predikanten, waartoe ik zelf behoorde, het apartheidsbeleid op de kansel ter sprake te brengen.

Die brief moesten wij in onze gemeente voorlezen. De dissidenten onder ons weigerden dat. Voor mij was dat de eerste daad van verzet. Sindsdien ontstonden er in en rond Johannesburg en Pretoria diverse gespreksgroepen en oecumenische studiekringen van verontruste predikanten uit de drie Afrikaanse kerken. Dat zou later leiden tot de oprichting van het *Christelijke Instituut voor Zuidelijk Afrika* om onze krachten te bundelen. Wij vonden dat de apartheid een grove schending van mensenrechten was en dat de mensonterende bejegening en behandeling van gekleurde medemensen flagrant in strijd was met de Bijbelse waarden van *gerechtigheid, gemeenschapszin en naastenliefde*.

In de Afrikaanstalige media werd al spoedig een campagne van verdachtmaking gevoerd tegen de '*geheime samesweringe*' van de dissidenten. Onze doodzonde was dat we aanhangers zouden zijn van *liberalisme, socialisme, humanisme en communisme*, en dat we uit waren op *gelijkstelling* die zou leiden tot *de ondergang van de blanke beschaving*. Het motto van de Franse Revolutie, *Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap*, en het idee van *mensenrechten* waren uit den boze. Mensen hebben geen rechten, werd gezegd, alleen plichten! De *oecumenische beweging* zou een dwaalrichting zijn, want de eenheid van de kerk is iets dat pas in het hiernamaals gerealiseerd zou worden. Hier beneden is het niet! En als het om naastenliefde gaat, dan gold het beginsel van 'eigen volk eerst'. De ene naaste is toch de andere niet!

Beyers Naudé had, zoals hij in zijn autobiografie vertelt, in de jaren vijftig wel zijn twijfels, maar uit loyaliteit met de Broederbond, de Nasionale Party en zijn kerk sprak hij zich daar in het openbaar nooit over uit. Hij was bang voor de implicaties van een radicale breuk met het verleden. Het bloedbad van Sharpeville in maart 1960 zou daar verandering in brengen. Toen besepte hij dat hij niet langer afzijdig kon blijven. Daardoor kwam hij in gewetensnood en worstelde de volgende twee jaar met de vraag wat hem te doen stond. Er stond voor hem namelijk heel veel op het spel: hij had een hoge positie in de Broederbond en was in zijn gemeente Aasvoëlkop in Johannesburg een zeer populaire en geliefde predikant. Bovendien was hij op dat moment vicevoorzitter van de Transvaalse Synode van zijn kerk.

Het bloedbad van Sharpeville en de Cottesloe Conferentie

Op maandag 21 maart 1960 kwam een groep van duizenden zwarten voor de politiepost in Sharpeville vreedzaam demonstreren tegen de pasjeswetten. Daar werden tegelijkertijd pamfletten uitgedeeld waarin opgeroepen werd die dag te staken. Nadat de politie extra mankracht van elders had opgeroepen, begon ze de schare te verdrijven en opende het vuur op de vluchtende mensen met gebruikmaking van machinegeweren en pantservoertuigen. Daarbij vielen 69 doden en honderden gewonden, van wie de meesten van achteren werden beschoten.

Als reactie op het bloedbad vonden er die week over het hele land protestmarsen en stakingen plaats, waarbij de regering de noodtoestand uitriep. De daaropvolgende zondag, 27 maart, Palmzondag, ging ik voor in de Hervormde kerk te Cottesloe, waar ik als invaller de diensten waarnam. Omdat Cottesloe toevallig aan de beurt was, werd die dienst voor de radio uitgezonden. Volgens het rooster stond het verhaal van

de intocht van Jezus in Jeruzalem centraal, meer specifiek de uitspraak van Jezus *“Ik zeg u: als zij zouden zwijgen, dan zouden de stenen het uitschreeuwen”* (Luc. 19:40). Deze woorden waren gericht tegen de Farizeeën die de schare wilden verbieden Jezus toe te juichen als de Messias die het Godsrijk van gerechtigheid en vrede kwam realiseren. Mijn boodschap was dat als de kerken hun christelijke getuigenis voor gerechtigheid en vrede niet duidelijk zouden laten horen in de situatie waarin het land zich toen bevond, wij in een spiraal van geweld terecht zouden komen. Daarbij zullen de stenen vanuit de puinhopen schreeuwen. Dat was de allerlaatste keer dat ik in een radiodienst mocht voorgaan.

De regering van Verwoerd werd wereldwijd veroordeeld, ook door de Verenigde Naties. De Wereldraad van Kerken riep datzelfde jaar alle lidkerken in Zuid-Afrika op om de problemen in het land te bespreken. Daartoe werd een conferentie georganiseerd die in Cottesloe werd gehouden van 7-14 december. Kort daarvoor hadden een elftal theologen, onder wie de professoren Marais, Keet, Van Selms en Geyser, een boek gepubliceerd getiteld *Vertraagde Aksie*, waarin de apartheid sterk werd veroordeeld. Dat werkte op de Afrikaners als een rode lap op een stier en leidde tot een hetze tegen de schrijvers, voornamelijk tegen Van Selms en Geyser. Ter voorbereiding van de conferentie hebben de Nederduitse Gereformeerde Kerk en de Nederduitsch Hervormde Kerk hun standpunt bepaald. En omdat wij als Hervormde dissidenten wisten wat dat zou inhouden, hebben we een eigen, afwijkende verklaring opgesteld. De conferentie telde 80 afgevaardigden en belangstellenden. Ds. Beyers Naudé maakte als vicevoorzitter van de Synode deel uit van de delegatie van de N.G. Kerk van Transvaal.

Na ampele discussies werden 17 aanbevelingen ter bezwering van de crisis met een overweldigende meerderheid aangenomen, waarbij de Hervormde delegatie telkens tegen stemde. Drie aanbevelingen veroorzaakten grote beroering in de media:

In de kerk mag geen discriminatie op grond van huidskleur of ras zijn.

Er zijn geen Bijbelse gronden voor een verbod op gemengde huwelijken.

Het bezit van land en medezeggenschap in de regering zijn onvervreemdbare mensenrechten.

De delegaties van de N. G. Kerk van de Kaap en Transvaal hielden echter een slag om de arm. In een slotverklaring stelden ze dat ‘afzonderlijke ontwikkeling’ vanuit christelijke overtuigingen verdedigbaar is, dat dit de enige realistische oplossing is van het probleem en dat de resoluties best in dat kader uitgevoerd kunnen worden. De delegatie van de Hervormde Kerk distantieerde zich volkomen van alle resoluties.

In zijn nieuwjaarsboodschap van 1961 voor de radio haalde Minister President Verwoerd hard uit naar ‘Cottesloe’ en verzekerde het volk dat *“die kerke nog nie gepraat het nie”*. Daaruit konden de Afrikaner kerken afleiden wat de grote baas van ze verwachtte. Dus werden de aanbevelingen haast eenstemmig verworpen en zegden beide kerken hun lidmaatschap van de Wereldraad van Kerken op, want daar zouden sterk “liberale, humanistische, moderne, kosmopolitische, socialistische en collectivistische tendensen” heersen.

In januari werden twee massavergaderingen georganiseerd waarbij duizenden Afrikaners protesteerden tegen de schrijvers van *Vertraagde Aksie*. Het initiatief daartoe werd genomen door ene *Adriaan Pont*, hoogleraar Kerkgeschiedenis aan de Hervormde theologische faculteit in Pretoria. Hij was (evenals Verwoerd) een tweede-generatie immigrant die zich als super-Afrikaner manifesteerde om vooral niet voor 'Kaaskop' gehouden te worden. Deze man zou in de komende jaren als zelfbenoemde communistenjager het leven van de dissidenten, en in het bijzonder dat van Albert Geyser en Beyers Naudé, zuur maken.

Om mee te beginnen heeft hij op college de studenten tegen Geyser opgehitst en drie seniorstudenten opgedragen om te proberen hem op ketterij te betrappen. Ik heb Pont trouwens persoonlijk tegen een groep studenten horen zeggen "*Albert Geyser moet nou ophou met sy sentimentele stront!*", doelend op diens inzet voor gerechtigheid en barmhartigheid ten opzichte van de zwarte bevolking. In oktober 1961 werd Geyser aangeklaagd voor dwaalleer en insubordinatie. Hij zou in zijn uitleg van een bepaalde Bijbeltekst (Filippenzen 2:6) aan Jezus een lagere status dan die van God toegekend hebben. Iedereen wist echter dat dit alleen maar een stok was om de hond te slaan. Druk vanuit de Nederlandse Hervormde Kerk en het getuigenis van prof. P.A. Van Stempvoort, hoogleraar N.T in Groningen, mochten niet baten. Prof. Geyser werd schuldig bevonden en in mei 1962 ontslagen met verlies van zijn status als predikant. Uit protest nam prof. Van Selms ontslag als kerkelijk docent Bijbelse Archeologie. Kort daarna werd ik als *persona non grata* ontslagen als kerkelijk docent Bijbelkunde. Geyser vond dat hij volstrekt vals was beschuldigd en stapte naar de rechter. De kerk kwam toen snel tot een schikking en gaf hem zijn status als predikant terug. Inmiddels was hij hoogleraar Bijbelkunde geworden aan de Universiteit van Witwatersrand, Johannesburg. Twee jaar later zegde hij zijn lidmaatschap van de kerk op.

Wat in de ketterzaak ook in het geding was, is het beginsel van academische vrijheid, zoals dat was vastgelegd in de zogeheten Gewetensclausule die voor alle universiteiten gold. Er gingen stemmen op om deze 'volksvreemde' clausule te schrappen. Gelukkig is dat niet gebeurd.

De oprichting van het Christelijke Instituut voor Zuidelijk Afrika

In de oecumenische studiegroepen bestond al lang de behoefte aan een instituut om onze activiteiten te coördineren en een tijdschrift om onze idealen van de eenheid van de kerk en een vreedzame samenleving uit te dragen. Daartoe is als eerste stap op initiatief van prof. Albert Geyser en dr. Ben Engelbrecht het christelijke maandblad *Pro Veritate* in het leven geroepen. Op voorstel van Geyser werd ds. Beyers Naudé uitgenodigd om het redacteurschap op zich te nemen. Hij ging akkoord en het eerste nummer verscheen in mei 1962. Op deze wijze werd hij binnengehaald in het kamp van de dissidenten. Zijn kerk vond dat hij het redacteurschap moest neerleggen en zich terugtrekken uit de redactie. Ondanks grote druk en allerlei dreigementen bleef hij echter bij zijn besluit. Zijn eerste proeve van moed en vastberadenheid heeft hij voorbeeldig doorstaan, maar er zouden nog meer beproevingen volgen.

Een jaar later, in mei 1963, publiceerde prof. Van Selms een brochure waarin hij de kwalijke kanten van de Broederbond aan de kaak stelde: *Kerk en Geheime Organisatie, met verwijzing na die Vrymesselary en die Broederbond*. Mijn vrouw en ik hebben de verspreiding van de brochure vanaf ons huisadres ter hand genomen en binnen enkele maanden honderden exemplaren verstuurd. In de Engelstalige pers werd het geschrift aangeprezen en uitdrukkelijk vermeld hoe men het kon bestellen. In de Afrikaner pers werd dit laatste doodgezwegen en het geschrift afgekraakt. Veel Afrikaner briefschrijvers betuigden echter hun instemming.

Beyers Naudé had in de tussentijd met Van Selms een indringend gesprek over de Broederbond. Omdat hij overwoog zijn lidmaatschap op te zeggen, vroeg hij ook Geyser om diens advies. Daartoe had hij hem een aantal geheime documenten van de Broederbond overhandigd om zijn oordeel erover te vernemen in verband met de keuze die hij destijds moest maken 'tussen twee loyaliteiten'. Hun advies was voor ds. Naudé doorslaggevend om zijn lidmaatschap in april 1963 op te zeggen. De bond beschouwde hem als verrader en zou wraak nemen, want, zoals later bleek, kreeg elk nieuw lid bij zijn installatie het volgende te horen: 'Wie de Bond verradt zal door de Bond vernietigd worden; de Bond vergeeft nooit en vergeet nooit; haar wraak is snel en zeker; geen verrader is ooit zijn verdiende straf ontlopen'. Wie dit weet, moet wel heel veel moed hebben om deze organisatie de rug toe te keren.

De Bond was deze invloedrijke man kwijt, maar om hem in elk geval voor de kerk binnenboord te houden, werd hij tot zijn verbazing in april 1963 gekozen tot preses van de Transvaalse Synode - het hoogste ambt in de kerk! Dat was duidelijk een zet van de Broederbond: als ds. Naudé een dergelijke eervolle post kreeg, zou hij *Pro Veritate* en dat oecumenische gedoe de rug toekeren. Dat dachten ze...

Dit alles heeft de oprichting van het *Christelijke Instituut* verhaast. Deze vond plaats op 13 augustus 1963 in Johannesburg. De stichtingsbijeenkomst werd bijgewoond door 180 veelal jonge predikanten en andere belangstellenden. De grondslag van het Instituut werd aanvaard en onze doelstellingen geformuleerd. Wij wilden

- mensen tot het besef brengen dat apartheid een abjecte ideologie is
- de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens verdedigen
- de kerk van Christus op alle mogelijke manieren dienen
- de oecumene bevorderen: breek de muren af en bouw bruggen
- studiemateriaal beschikbaar stellen voor interraciale gespreksgroepen
- onrecht en achterstelling aan het licht brengen en aan de kaak stellen.

Op voorstel van Geyser werd ds. Naudé gevraagd de eerste directeur te worden. Hij vroeg bedenktijd, vooral om te kunnen onderzoeken of hij zijn status als predikant van de kerk mocht behouden. Door de opschudding die in de Afrikaanse pers en in de kerk ontstond en door de druk die op hem werd uitgeoefend brak voor hem de zwaarste tijd tot dan toe van zijn leven aan. Hij moest dus kiezen: voorman van de pro-apartheid kerk zijn of solidair zijn met de dissidenten en hun verzet. Anders gezegd: moet hij zich onderwerpen aan het kerkelijk gezag, of zijn geweten volgen en daadwerkelijk doen wat hij ten diepste gelooft? Wanneer hij voor het eerste zou kiezen, zoals hij later schreef, "zou ik mijn gezicht redden maar mijn ziel verliezen".

Op zondag 22 september deelde hij in een preek zijn besluit mee directeur van het Instituut te worden. Hij sprak toen naar aanleiding van Handelingen 5:29 *“Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen”*. Bij zijn afscheidsdienst, de volgende zondag, werd na de preek de akte van ontslag door de consulent voorgelezen: zijn status als predikant was hem ontnomen. Dat hij voortaan als ‘Meneer Naudé’ door het leven moest gaan vond hij heel erg. In Zuid-Afrika hecht men namelijk erg aan titels. Geen van de vele eredoctoraten die hij later zou krijgen, kon dat ooit goedmaken. Als symbolische daad trok hij zijn toga uit. Deze dienst kon ik helaas niet bijwonen: het was namelijk een paar dagen voor de geboorte van mijn dochter.

Het Instituut gebrandmerkt als een communistische organisatie

Binnen enkele maanden had het Instituut al enige duizenden leden en groeide de komende jaren gestaag. De directeur kon rekenen op de onbaatzuchtige steun van de staf onder leiding van prof. Geyser, voorzitter van de Raad van Beheer, en dr. Ben Engelbrecht, die de eerste zeven jaar de rechterhand van de directeur was. Als hoofdredacteur van *Pro Veritate* en studiesecretaris verzorgde hij de Bijbelstudies, de hoofdartikelen, persverklaringen en andere publicaties. Beyers Naudé werd daardoor in staat gesteld als spreekbuis van het Instituut op te treden en om in het buitenland steun te zoeken en fondsen te werven. Een betere ambassadeur heeft het Instituut zich niet kunnen wensen, gezien zijn charmante uitstraling, zijn contactuele eigenschappen en organisatietalent. Doordat hij op de schouders van zijn staf kon staan, kon hij uitgroeien tot hét gezicht van het Christelijke Instituut en in het buitenland tot het boegbeeld van het verzet vanuit de kerken.

Meteen na de oprichting van het Instituut hebben de drie Afrikaner kerken het fel veroordeeld – op de Algemene Synode van de N.G. Kerk met slechts één tegenstem! Ze verboden hun lidmaten er iets mee te maken te hebben en spraken tegelijkertijd hun voornemen uit om dit ‘veelrassige instituut’ met hand en tand te bevechten. Het Instituut zou ‘afbreuk doen aan de kerk en haar in de grootste verlegenheid brengen’. Het zou een politieke organisatie zijn die ‘onder de dekmantel van godsdienst de identiteit van de Afrikaners in gevaar brengt’. Dominees werden onder druk gezet hun lidmaatschap op te zeggen of de kerk te verlaten met verlies van hun status.

Tegen het midden van de jaren zestig waren de kansels van deze kerken voor sommige van de theologen onder ons gesloten. Daartegenover waren we welkom om in de Engelse kerken voor te gaan. Onze telefoon werd afgeluisterd, onze post geopend en we hadden het vermoeden dat we door de geheime politie in de gaten werden gehouden. Een vooraanstaand lid werd ’s avonds vanuit de tuin in zijn woonkamer doodgeschoten; sindsdien hielden we de gordijnen goed gesloten. Albert Geyser ontkwam ternauwernood aan een moordaanslag doordat de remmen van zijn auto onklaar werden gemaakt. We werden als paria’s bejegend en maatschappelijk geïsoleerd. Oude vrienden keerden ons de rug toe. Er kwamen pijnlijke breuken in familierelaties: de moeder en een zus van Beyers Naudé weigerden deze ‘volksverrader’ ooit weer te ontmoeten. Bij de begrafenis van zijn moeder kreeg hij te horen dat hij niet welkom was. Albert Geyser werd door zijn broer (ook dominee) in een kerkvergadering *‘een duivel in de gestalte van een engel des lichts’* genoemd.

Zijn vrouw werd door alle ellende diverse keren in een inrichting opgenomen; een zoon pleegde later zelfmoord. Tussen mij en mijn vader kwam er een breuk; enkele dagen voor zijn dood dwong hij mij nog mijn excuses aan te bieden aan de kerk.

Kort na de oprichting van het Instituut woedde er een polemiek in de pers naar aanleiding van de publicatie in een Engelse zondagskrant van eerder uitgelekte documenten van de Broederbond. Op dat tijdstip (november 1963) besloot Albert Geyser om de documenten die hij van Beyers Naudé had gekregen te fotograferen en aan een journalist door te spelen. Daarmee wilde hij bewust de Broederbond ontmaskeren en publiekelijk te kijk zetten, want in deze documenten kwamen onder andere lijsten voor met de namen van Broederbonders, onder wie veel predikanten. In de beroering die toen ontstond werd Beyers Naudé onmiddellijk als zondebok aangewezen. Hij ontkende dat hij de documenten aan de pers had doorgespeeld, maar wel dat hij ze ter informatie aan 'een medetheoloog' had gegeven. Geyser kwam er ruiterlijk voor uit dat hij die 'medetheoloog' was. De verhullende aanduiding 'medetheoloog' zou in de daaropvolgende jaren een grote rol spelen.

De Broederbond had meteen aangifte van diefstal gedaan. Daarop deed de veiligheidspolitie een inval in de kantoren van de krant en Naudé en Geyser werden ondervraagd. Het feit dat niet de gewone politie in actie kwam, maar de veiligheidspolitie bewijst hoezeer het apartheidsregime verweven was met de Broederbond. De kopstukken van het Instituut vormden kennelijk een bedreiging voor de staatsveiligheid. Met de Wet op de Onderdrukking van het Communisme in hun achterhoofd deden de politieke en kerkelijke machthebbers sindsdien alles om het Instituut te brandmerken als een staatsgevaarlijke communistische organisatie.

Gedurende de jaren 1964 en 1965 schreef prof. Pont een serie artikelen in *Die Hervormer*, het maandblad van de Hervormde Kerk. Daarin trok hij van leer tegen het Instituut en diens twee voormannen, zonder specifieke namen te noemen. Om zich in te dekken, verwees hij steeds naar hen als 'de medetheologen'. Iedereen wist echter dat deze kwalificatie betrekking had op Geyser en Naudé. De aantijgingen tegen hen waren in vele gevallen lasterlijk. De *medetheologen* zouden

- het communisme ondersteunen en de doelstellingen ervan bevorderen
- voorstanders zijn van sabotage en daadwerkelijk een revolutie plannen
- schijnheilig, geveinsd, leugenachtig, gewetenloos en lafhartig zijn
- voorgeven christenen te zijn, maar in feite het christendom willen vernietigen
- een bloedbad organiseren om blanke vrouwen en kinderen te laten vermoorden
- verkondigers van dwaalleer zijn en vijanden van de Afrikaner kerken.

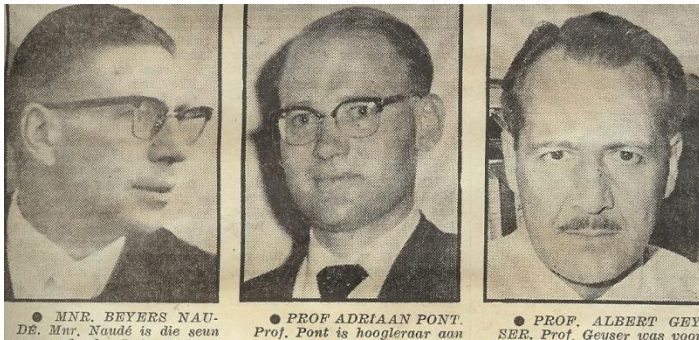
Ponts laatste stap om de medetheologen in een kwaad daglicht te stellen was het beleggen van een 'anticommunistisch volkscongres' van de Afrikaner kerken, onderwijsinstellingen en culturele verenigingen. Het congres werd gehouden in september 1966 in het hoofdgebouw van de Hervormde Kerk in Pretoria. Daartoe waren een paar communistenjagers uit het buitenland en andere 'deskundigen' opgetrommeld, o.a., het hoofd van de veiligheidspolitie en ds. Vorster, de broer van de Minister President. Het was duidelijk de bedoeling om het Christelijke Instituut als een mantelorganisatie van het Communisme te bestempelen.

Men dacht in dat stadium dat 'het zwarte gevaar' bezworen was met het oppakken van Mandela en de top van het zwarte verzet, maar nu dreigde er 'het rode gevaar'. Pont zelf waarschuwde in zijn toespraak tegen 'de dreiging van het communisme' en haalde fel uit naar het Christelike Instituut en naar Geyser en Naudé in het bijzonder. Dat congres was voor hen de druppel die de emmer deed overlopen.

De Pont-zaak en de verdere activiteiten van het Instituut

In oktober van dat jaar (1966) stapten Geyser en Naudé naar de rechter en dienden een aanklacht van smaad in tegen Pont en de hoofdredacteur van *Die Hervormer*. Deze laatste erkende meteen dat de gewraakte artikelen 'krasse, onware en lasterlijke beweringen' bevatten en sprak zijn 'innige en oprechte spijt' uit. Met deze verontschuldiging namen de eisers genoegen. Pont zelf weigerde ook maar iets toe te geven en wachtte de zaak af, die op 15 februari 1967 in het Hooggerechtshof in Johannesburg voor de rechter kwam.

Geyser en Naudé hadden mij en vier anderen gevraagd als getuige voor hen op te treden. De rechter achtte smaad en opzettelijke kwetsing bewezen en veroordeelde Pont tot het betalen van de hoogste boete voor smaad ooit in Zuid-Afrika opgelegd (R 20.000) naast de proceskosten (R 150.000) – dat was destijds een fortuin!

Meteen daarna staken Geyser en Naudé de hand van verzoening uit en boden Pont aan dat ze hem de boete kwijt zouden schelden als hij spijt zou betuigen. Dat wees hij echter subiet van de hand en bleef weigeren ook nadat Beyers Naudé met de vader van Pont en andere familieleden had gesproken.

In zijn autobiografie schreef Beyers Naudé dat hij het liefst over de affaire Pont zou hebben gezwegen, maar dat hij er toch iets over moest zeggen (pp. 74-75). Deze zaak was mijns inziens echter veel belangrijker dan Beyers Naudé toen vermoedde, en wel om drie redenen. In de eerste plaats was daarmee de goede naam en faam van het Instituut en zijn voormannen in het openbaar gezuiverd en hebben recht en waarheid getriomfeerd.

Ten tweede werden de grenzen van de vrijheid van meningsuiting door de rechter in dat geval duidelijk vastgesteld: in een rechtsstaat mag niemand ongelimiteerd haat zaaien, mensen kwetsen en smadelijk bejegenen. Daarbij hebben professionele theologen niet méér vrijheid dan gewone burgers, zoals dat in Nederland helaas het geval is met politici, zoals blijkt uit de zaak Wilders.

En in de derde plaats, doordat het verloop van de zaak in de media met intense belangstelling is gerapporteerd (ik heb er drie plakboeken van met krantenknipsels), heeft het een grote impact gehad op het verloop van de gebeurtenissen. De inzet van het Christelike Instituut voor de oecumene en de gelijke behandeling van blank

en zwart is daardoor pertinent voor het voetlicht gebracht en zou Afrikaners tot nadenken stemmen en ertoe brengen keuzes te maken.

Dat nadenken gold helaas niet voor de Hervormde Kerk, de kerk van Pont. Meteen na de uitspraak van de rechter riep de voorzitter van de Synode in een radiorede het volk op om achter prof. Pont te gaan staan en bij te dragen aan een steunfonds dat inmiddels voor hem was opgericht. Een navrant detail is dat mijn beste vriend uit onze studententijd hierbij een sleutelrol speelde. De reactie van de kerkleiding was voor de Hervormde dissidenten de druppel die de emmer deed overlopen. Een achttal theologen en een aantal leden zegden hun lidmaatschap op. Wij kregen snel geestelijk onderdak in de Engelse kerken. De volstrekt onverzoenlijke houding van de Hervormde kerk duurt nog voort tot de dag van vandaag, ondanks de grote politieke omwenteling in 1994 en de afschaffing van dat beruchte Artikel 3.

De Nederduitse Gereformeerde Kerk heeft uiteindelijk in 1994 toch nog haar spijt tegenover Beyers Naudé betuigd en hem eerherstel verleend. Albert Geyser is als een uitgeworpene gestorven. Hij overleed in 1986, overvallen door een hartinfarct terwijl hij bezig was een brief te schrijven aan zijn studiegenoot, Minister President Botha. Daarin smeekte hij hem gewetensonderzoek te doen, schuld te belijden tegenover de gekleurde bevolking ten einde verzoening te bewerkstelligen. Zijn brief heeft hij helaas niet kunnen afmaken: midden in een zin werd zijn hand stilgelegd... Zijn profetische woorden dat er *geen verzoening* mogelijk is *zonder schuldbelijdenis*, zouden later de grondslag vormen van de Commissie voor Waarheid en Verzoening. Recente pogingen mijnerzijds om deze onverzoenlijke kerk ertoe te brengen hem postuum eerherstel te verlenen, waren voor dovemans oren gesproken.

Na mijn vertrek uit Zuid-Afrika eind 1967 is het Instituut erin geslaagd nog tien jaar te functioneren, maar wel onder barre omstandigheden. Er waren voortdurend aanvallen in de media op het Instituut, alsook diverse invallen in zijn kantoren door de veiligheidspolitie waarbij steeds documenten werden meegenomen. Er is ook een bomaanslag gepleegd. Desondanks is het grootse studieproject, *Het Christendom in een apartheidssamenleving* (SPROCAS) in dié tijd afgerond. Daaruit was eerder een belangrijke publicatie voortgekomen, *Message to the People of South Africa*, waarin de apartheid op Bijbels-theologische gronden principieel werd afgewezen.

Naar aanleiding van dergelijke publicaties sprak Premier Vorster dreigende woorden in het parlement en waarschuwde het Instituut niet hetzelfde te doen als Martin Luther King: "Ik zeg u, stop ermee, direct...Het kleed dat u draagt zal u niet beschermen, als u dat soort dingen in Zuid-Afrika doet." (de autobiografie, p. 107). Met de Wet op de Onderdrukking van Communisme in de hand stelde Vorster ook een parlementaire commissie in om onderzoek te doen naar 'bepaalde organisaties'. Het Instituut weigerde voor de commissie te verschijnen en de directie werd voor het gerechtshof gedaagd. Beyers Naudé werd als eerst verantwoordelijke veroordeeld.

In de tussentijd had het Instituut contacten gelegd met het zwarte verzet en steun verleend aan de Zwarte Bewustzijnsbeweging die onder leiding stond van de jonge charismatische leider Steve Biko. Hij kwam in 1977 om het leven nadat hij ongekend wreed mishandeld was door de politie. Het Instituut stond sympathiek tegenover het

zwarte verzet, maar was, in de woorden van Beyers Naudé (autobiografie, p. 130), “geen bevrijdingsbeweging, maar een oecumenische organisatie die de bevrijdingsbewegingen steunde voor zover zij in overeenstemming waren met de Bijbelse beginselen van vrijheid en gerechtigheid.”

In 1976 vond een ongekend bloedbad in Johannesburg plaats, de moeder van alle bloedbaden van het regime, toen scholieren demonstreerden tegen het Afrikaans als verplicht vak. De politie had van hogerhand opdracht gekregen om de opstand met geweld de kop in te drukken door gericht te schieten, waarbij naar schatting duizend doden vielen en honderden werden gewond. Sindsdien trad de regering ook hard op tegen het Christelijke Instituut en op 11 oktober 1977 werd het als ‘communistisch besmette organisatie’ met 17 zwarte instellingen in de ban gedaan. De directeur en vier stafleden kregen een *banning order* (huisarrest) samen met 172 andere personen. Beyers Naudé heeft toen sterk overwogen naar Nederland te vluchten, maar zijn vrouw wilde daar omwille van de kinderen niets van weten.

Na afloop van wat hij zijn ‘zeven magere jaren’ noemde, werd op 26 september 1984 de *banning order* opgeheven. In januari van dat jaar heb ik hem nog even gesproken toen ik met mijn dochter op familiebezoek in Zuid-Afrika was.

Na zijn vrijlating was hij hoe langer hoe meer politiek actief. De clandestiene steun die hij reeds vóór zijn huisarrest aan het ANC verleende, heeft hij doelgericht voortgezet – iets dat hem door sommigen Afrikaners niet in dank werd afgenomen. Toch was dat zijn welbewuste keus, die men dient te respecteren. Het is met name hieraan dat hij het te danken heeft dat veel straten en pleinen in het nieuwe Zuid-Afrika naar hem vernoemd werden. Na de vrijlating van Mandela in 1990 maakte hij deel uit van de ANC delegatie om te onderhandelen over het nieuwe democratische Zuid-Afrika waarin de idealen van het Christelijke Instituut verwezenlijkt zouden worden, althans in beginsel...

Het boegbeeld van het kerkelijk verzet als icoon van deze school

Het borstbeeld, dat nu in dit gebouw prijkt, verwijst naar Beyers Naudé als de *icoon*

en *niet* als het *idool* van deze school. Het verschil is dat een *idool* als ‘held’ bewonderd en ‘aanbeden’ wordt (bijvoorbeeld een filmster, zanger of voetballer), terwijl een *icoon* vooral, boven zichzelf uit, naar iets anders verwijst, iets hogers. Idolatrie is dan ook het laatste dat hij zelf gewild zou hebben.

Laat het borstbeeld dus *als icoon* vooral verwijzen naar datgene waar deze moedige man voor stond en waarvoor hij alle lof en bewondering verdient. Datgene waaraan hij bleef vasthouden dwars tegen alle weerstand in: de handhaving van de

grondbeginselen van het christendom en de grondslagen van de democratische rechtsstaat, in een land waar deze beginselen waren vervangen door een verwerpelijke ideologie. Laat het borstbeeld tegelijkertijd ook verwijzen naar zijn voorgangers en medestrijders uit de kerken, die helaas uit beeld geraakt zijn. Aan hen was hij in hoge mate schatplichtig. Om het in Bijbelse metaforen uit te drukken:

Als 'profeet onder de profeten' was hij *primus inter pares*, maar zeker geen eenzame 'roepende in de woestijn', want hij was steeds omringd door 'een wolk van getuigen'. Waar ging het de verzetsstrijders eigenlijk om? Kort gezegd, om de belijdenis van de fundamentele eenheid van de christelijke kerk, die in de samenleving haar stempel behoort te drukken, speciaal in het besef van de eenheid van het menselijk geslacht. Dáárdoor hebben ze zich ervoor ingezet om de *verdeling* van mensen naar ras, kleur en status in onverenigbare soorten te vervangen door *saamhorigheid* en het besef van de absolute *lotsverbondenheid* van mensen (in Afrika *ubuntu* genoemd). Het ging hen om vrijheid voor onderdrukten, om het herstel en de handhaving van de waardigheid van de mens en de onvervreemdbare rechten van alle mensen, om de toepassing van ethische waarden in de politiek, om de verzoening tussen blank en zwart en om gerechtigheid, barmhartigheid en naastenliefde in de samenleving. Moge de inspiratie die uitgaat van de icoon van de school de *leerkrachten* motiveren om de leerlingen deze waarden bij te brengen en ze op te voeden tot verantwoord burgerschap. Het zou daarom goed zijn als de school datgene waar hij voor stond steeds voor het voetlicht brengt. Dat is namelijk ook voor Nederland van cruciaal belang en in hoge mate bepalend voor de christelijke identiteit van deze school. Moge de inzet van Beyers Naudé en zijn medestrijders voor de *leerlingen* van deze school een voorbeeld zijn om, door hun eigen manier van leven, een bijdrage te leveren aan de handhaving van de beschaving, de democratische rechtsstaat, de mensenrechten en de vrede zowel in ons land als in de rest van de wereld.¹

Aanbevolen literatuur

- C.F. Beyers Naudé, *Verzet en verzoening. Autobiografie*, Ten Have 1997
- Colleen Ryan, *Beyers Naudé: Pilgrimage of Faith*, Cape Town/Grand Rapids/Trenton 1990
- C.F. Beyers Naudé/Dorothee Sölle: *Hoop voor geloof: een gesprek*, Ten Have/Ikon 1985
- The Trial of Beyers Naudé. Christian Witness and the Rule of Law*, edited by the International Commission of Jurists, London/Johannesburg 1975
- John W. de Gruchy, *The Church Struggle in South Africa*, Grand Rapids 1979
- Je hoeft er niet geweest te zijn: Apartheid in de praktijk*, Uitgeverij Ten Have 1973, met een inleiding door Ben van Kaam (Publicatie van de Verenigde Naties: *Apartheid in Practice*, OPI/428)
- Peter Walshe, *Church versus State in South Africa. The Case of the Christian Institute*, London/New York 1983
- Mandela, Nelson, *Long Walk to Freedom*, London 1994
- Mandela: The Authorised Portrait*, London 2006 (rijkelijk geïllustreerd en met een Woord Vooraf van Kofi Annan en een Inleiding door Desmond Tutu)
- Erica Meijers, *Blanke broeders – zwarte vreemden. De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de apartheid in Zuid-Afrika 1948-1972*, Hilversum: Uitgeverij Verloren 2008
- Speciaal aanbevolen voor leerlingen, *Jongeren voor Mensenrechten*: <http://www.jvmr.nl/>

¹ Ik ben dank verschuldigd aan prof. dr. Ben Engelbrecht, Esau du Plessis, Adriaan Zeillemaker, en Pieter en Gerry van der Lugt voor hun waardevolle opmerkingen en suggesties.